

Postspionaget under 1700-talet

Vid mitten av 1740-talet skrev Carl Fredrik Scheffer, då svensk minister i Paris, ett brev till Carl Gustaf Tessin i Stockholm och beklagade sig över att ett brev, som han nyligen mottagit från denne, tagit så lång tid att nå Paris. Brevet hade varit på väg fjorton dagar längre än vad som var brukligt. I en lätt raljerande ton kommenterade Scheffer dröjsmålet: »J'ai d'autant plus lieu d'en être surpris que le cachet n'indique pas le moindre attentat de la part de la curiosité des bureaux de la poste, de sorte que je ne puis me plaindre que de leur négligence.»¹

Vad Scheffer i sitt brev till Tessin anspelade på var, att dennes brev kunde ha genomlästs på något postkontor på vägen till adressaten. Hans kommentar ger vid handen, att ett dylikt förfarande icke var helt ovanligt.

Den föreliggande framställningen avser att belysa frågan om förekomsten av postspionage i 1700-talets Europa. I vilken utsträckning förekom ett sådant? Kände dåtidens diplomater och politiker till att deras brev eventuellt lästes av obehöriga? Hade detta i så fall några konsekvenser för den politiska och diplomatiska verksamheten under denna tid? För en historisk forskare blir det nödvändigt att ställa ytterligare en fråga: uppkommer några källkritiska problem i samband härmed?

I

Den tekniska termen för det franska postspionaget är »Le Cabinet noir». Därmed betecknas såväl lokalen, där brev öppna-

---

¹ C. F. Scheffer t. C. G. Tessin odat. (1740-talets mitt). Tessinska samlingen II. RA.

des, som själva öppningsproceduren. Uppkomsten av uttrycket är emellertid oviss. Le Cabinet noir har beskrivits av Eugène Vaillé i ett arbete, som utkom år 1950.²

Det franska postspionaget, som kan spåras tillbaka till medeltiden, hade vid 1700-talets början en väl utvecklad praxis för sitt förfarande. Le Surintendant général des Postes förde en förteckning över de personer, vars korrespondens skulle övervakas. Kompletterande tillägg meddelades från någon minister eller från konungens sekretariat. Posten uppsnappades, då den avsändes, anlände eller transiterades. Den Surintendant général underställda personalen rekryterades vid denna tid huvudsakligen från en och samma familj, Pajot-Rouillé, något som bidrog till att bevara hemligheten kring Cabinet noir's verksamhet.

Under 1700-talets förra hälft utvecklades det franska postspionaget. Dess arbete, som hittills i huvudsak bestått i att »surprendre, ouvrir, déchiffrer, copier les dépêches politiques des agents étrangers», övergick till ett systematiskt uppsnappande av alla slags korrespondens, även privatbrev. Anmärkningsvärt är emellertid, att le Surintendant général och gruppen Pajot-Rouillé med kraft hävdade brevhemlighetens integritet, då den kränktes från annat håll än det i hemlighet arbetande Cabinet noir.

Den 21 maj 1738 ägde en palatsrevolution rum inom det franska postverket. Gruppen Pajot-Rouillé avlägsnades från Cabinet noir och gav plats åt andra män, vilka också voro förenade genom familjeband. Cabinet noir fick nu fastare organisation, och det kungliga inflytandet stärktes. Det österrikiska tronföljdskriget, som kort därpå utbröt, åstadkom ett kraftigt uppsving i Cabinet noir's verksamhet.

Cabinet noir's aktivitet och betydelse nådde sin höjdpunkt under Louis XV:s tid. Det kungliga inflytandet var stort, och konungen delgavs regelbundet kopior av uppsnappade brev.

² VAILLÉ, EUGÈNE, Le Cabinet noir. Paris 1950.

Omorganisationer ägde rum. Liksom tidigare förhindrades dock allt icke auktoriserat brevöppnande.³

Det österrikiska postspionaget har gjorts till föremål för en vetenskaplig studie av Frans Stix i *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* av år 1937.⁴

Stix konstaterar inledningsvis, att det österrikiska postspionaget först under 1700-talet fick en fast organisation och systematiska arbetsformer. Ett särskilt kabinett organiserades: organisationsplaner tillkommo sålunda år 1734 och 1746. Dess namn, som tidigare varierat, fastställdes i en instruktion år 1763 av Maria Theresia till »Geheime Kabinets-Kanzlei».

Geheime Kabinets-Kanzlei hade först och främst till uppgift att öppna och genomläsa med posten befordrade brev samt, om så behövdes, forcera dessa brevs chiffer. Dessutom skulle kabinettet för eget behov framställa chiffer. Dess verksamhet följdes med stort personligt intresse av de österrikiska monarkerna. Kejsar Karl VI överlämnade personligen gratifikationer till tjänstemän, som utfört ett gott arbete; Maria Theresia följde på nära håll forceringen och nyskapandet av chiffer.

Den personal, som arbetade i Geheime Kabinets-Kanzlei, hämtades i stor utsträckning från familjer, där generation efter generation arbetat i kabinettet. Nyrekrytering av personal skedde genom ett slags praktikantsystem, som finnes belagt från år 1751. Inom ramen för kabinettets verksamhet upprättades sålunda särskild skolutbildning för de nyanställda. Föreståndaren för Geheime Kabinets-Kanzlei intog en hög social ställning.

Enligt 1734 års organisationsplan bestod Geheime Kabinets-Kanzlei av följande tjänstemän: 1 geheimer Kabinetssekretär,

³ VAILLÉ, a. a., s. 15 ff, 106 f, 130 ff, 138 ff, 155 f, 166 och 173.

⁴ STIX, FRANZ, *Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Zifferkanzlei*. *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*. Bd 51 (1937): s. 131-160.

1 geheimer Ziffernsekretär, 1 Adjunkt, 3 Interceptionskopisten, 1 Post-Officiant (»für die geheimen Visita auf dem Postamt») och 1 Briefträger.⁵

I en ur vetenskaplig synpunkt föredömlig undersökning har Kenneth Ellis behandlat det engelska postverket under 1700-talet.⁶

Det engelska postspionaget, som gick tillbaka till prerogativ från Tudortiden, fick ett kraftigt uppsving under 1700-talet, då de hannoverska konungarna från första stund sökte att noggrant kontrollera den korrespondens, som passerade Post Office. De engelska statssekreterarna utsände från denna tid listor av allt mer växande längd till Post Office med meddelande om den korrespondens – diplomatisk, politisk eller kriminell – som skulle uppsnappas, genomgå och kopieras.⁷

Uppsnappandet av brev och den vidare bearbetningen av brevmaterialet skedde på order eller under direkt överinseende av statssekreterarna genom tre av varandra oberoende byråer. Den inhemska korrespondensen öppnades på order av en statssekreterare i Post Office's sekreterares s.k. Private Office.⁸ Korrespondensen till och från utlandet öppnades i en särskild byrå, som direkt sorterade under statssekreterarna. Denna byrå ha-

⁵ STIX, a. a., s. 132–151.

⁶ ELLIS, KENNETH, *The Post Office in the Eighteenth Century. A study in Administrative History*. London 1958. – Det engelska postspionaget under 1700-talet har före Ellis behandlats i MARK THOMSON, *The Secretaries of State*. Oxford 1932. I D. B. HORN, *The British Diplomatic Service, 1689–1789* (Oxford 1961), finnes en kortfattad redogörelse som i huvudsak bygger på Ellis. För engelskt postspionage under ett tidigare skede se PETER FRASER, *The Intelligence of the Secretaries of State and their Monopoly of Licensed News 1660–1688* (Cambridge 1956). Se även H. STIEGUNG, *Den engelska underrättelseverksamheten rörande Sverige under 1700-talet. En studie i londonkabinettets politiska spionage med särskild hänsyn tagen till åren 1770–1772*, *Historiskt arkiv* 12 (Stockholm 1961), och däri anförd litteratur.

⁷ ELLIS, a. a., s. 63.

⁸ Beträffande brev från Skottland, Irland och kolonierna var dock förfarandet annorlunda.

de olika benämningar men kallades vanligen Secret Office. Detta ämbetsverk hade ingen officiell status. Det förestods av en Foreign Secretary, som utnämndes av styrelsen för Post Office. Den underordnade personalen utnämndes dock av statssekreterarna. Foreign Secretary var i administrativa och finansiella frågor ansvarig inför statssekreterarna och First Lord of the Treasury. Slutligen fanns en tredje byrå benämnd Secret Department of the Secretaries of State eller Deciphering Branch. Som namnet anger, hade Deciphering Branch till uppgift att ombesörja dechiffrering och översättning av uppsnappade brev. De fåtaliga tjänstemännen i Deciphering Branch erhöilo sitt material direkt från statssekreterarna eller undersekreterarna. Någon föreståndare för denna byrå fanns ej, utan arbetet sköttes kollegialt. I stor utsträckning hämtades tjänstemännen inom Deciphering Branch från en och samma familj.⁹

Det ryska postspionaget har i ringa utsträckning varit föremål för forskningens intresse. En uppsats av år 1873 i *Russkaja Starina* föreligger; dess titel lyder i svensk översättning: »Öppnandet av främmande brev och depescher hos Katarina II». Författaren, vars namn är A. Brikner, har för sin undersökning genomgått de dagboksanteckningar, som Katarina II:s sekreterare Chrapovickij skrivit, och som innehålla en hel del detaljer om det ryska postspionaget. Brikner behandlar tiden från 1787 och ungefär fem år framåt.¹⁰

Det var brukligt att, genast då posten ankom, överlämna

---

⁹ ELLIS, a. a., s. 64 ff och s. 127 ff.

¹⁰ BRIKNER, A., *Vskrytie čužich pisem i depesč pri Ekaterine II. Russkaja starina. T. 7 (1873): s. 75–84.* – Det ryska postspionaget har omtalats av Isabel de Madariaga i en år 1962 utkommen bok (*DE MADARIAGA, ISABEL, Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780. Sir James Harris's Mission to St. Petersburg during the American Revolution. New Haven, Yale University Press. 1962*). Madariaga konstaterar, att ett ryskt postspionage arbetade men berör icke hur arbetet tillgick (a. a., s. 43 not).

vissa kända personers brev till Katarina II. Brikner framhåller, att pereljustracija, dvs. genomläsningen av främmande brev och depescher, var en mycket viktig sysselsättning för kejsarinnan. Särskild uppmärksamhet ägnades brev och depescher från de utländska diplomaterna. Genom pereljustracija nådde meddelanden om viktiga händelser Katarina II tidigare än genom de vanliga kanalerna; stundom var detta den enda underrättelsekällan. Brikner anför, hur Katarina II kunde följa Gustav III:s av Sverige krigsförberedelser år 1788 genom att interceptera och läsa bland annat den danske ministerns i Stockholm brev; vid detta tillfälle syntes – enligt Brikner – den ryske ministern i Stockholm vara sämre underrättad om förhållandena i Sverige än vad det ryska hovet var.

Då de främmande sändebudens tjänstebrev voro chiffererade, förelåg enligt Chrapovickijs dagboksanteckningar möjlighet att forcera chiffret. Detta kunde tillgå så, att chiffret i de uppsnappade depescherna jämfördes med innehållet i noter, som överlämnades till den ryska regeringen.

Enligt Brikner komprometterade större delen av de brev, som kejsarinnan genomläste, icke sina författare. Brikner torde härmed mena, att dessa brevskrivare befarade, att deras brev obehörigen lästes. I annat sammanhang anser Brikner, att användandet av chiffer tyder på samma misstankar. Brikner anför emellertid en rad exempel på brev, vars avsändare och mottagare med all sannolikhet icke väntade sig, att innehållet skulle göras känt för Katarina. »Man möter», skriver Brikner, »brev, som gör det möjligt att antaga, att pereljustracija var en hemlighet, att brevhemligheten bröts genom den, och att också i Ryssland under Katarina existerade ett Cabinet noir, liknande det, som upprättats i Frankrike under Louis XIV (sic), och motsvarande institutioner i andra stater.»

Brikner lämnar i sin uppsats också en redogörelse för hur Katarina II utnyttjade den kunskap, hon hade om postspionage i andra länder. Enligt Chrapovickijs dagboksanteckningar

lät kejsarinnan sålunda regelbundet sända viss korrespondens över Berlin med tanke på att det preussiska postspionaget skulle uppsnappa breven och göra dess innehåll veterligt för den preussiske konungen. Enligt samma anteckningar hade vidare Katarina II den 6 februari 1791 självbelåtet sagt, att hon bidragit till Choiseuls avsättning i Frankrike genom sin korrespondens med Voltaire.¹¹

Den litteratur, som här genomgått för att belysa det postspionaget, som de fyra stormakterna England, Österrike, Frankrike och Ryssland bedrev under 1700-talet, innehåller också en del notiser om postspionage i andra europeiska länder. Katarina II:s kännedom om och utnyttjande av det preussiska postspionaget har redan nämnts.¹² Vaillé ger i sin bok exempel på postspionage i Spanien¹³ och i Holland.¹⁴ Kenneth Ellis redogör för hur Post Office's underrättelsetjänst i London nära samarbetade med en hemlig byrå på Hannovers postverk. Ellis framhåller – något som är av intresse för svenska forskare – att Hannovers hemliga byrå, som var förlagd till staden Nienburg, uppsnappade den diplomatiska korrespondensen mellan Stockholm och Paris. Den sålunda i Nienburg uppsnappade korrespondensen mottogs av den residerande ministern i Hannover, som översände den till konungen av England, tillika kurfursten av Hannover; denne vidarebefordrade i sin tur underrättelserna till utvalda ministrar i England.¹⁵

Den ovan lämnade redogörelsen ger en bild av en utbredd förekomst av postspionage i sjuttonhundratalets Europa. I an-

¹¹ BRIKNER, a. a., s. 75 f, 79, 82 och 83 med not 2.

¹² Se ovan s. 297 f.

¹³ VAILLÉ, a. a., s. 159.

¹⁴ VAILLÉ, a. a., s. 191.

¹⁵ ELLIS, a. a., s. 74 f. – En svensk historiker har i en uppsats av år 1961 berört frågan om den svensk-franska korrespondensens uppsnappande i Nienburg (PETTERSSON, BENGT, *The correspondent in Paris – en engelsk informationskälla under 1700-talet*. Scandia 1961).

märkningsvärt ringa utsträckning har den historiska forskningen beaktat konsekvenserna av postspionagets verksamhet. På grundval av Ellis' utmärkta redogörelse för det engelska och hannoverska postspionaget ha ett par svenska författare lagt aspekter på dessa.¹⁶ Ett arbete, som vidare må nämnas i detta sammanhang, är Erik Arups år 1918 publicerade uppsats »Kritiske Studier i nyere dansk Historie: Bernstorff och Holstein».¹⁷ I denna uppsats, behandlar författaren en utnämningssaffär i Danmark år 1766. Han inleder sin undersökning med antagandet, att korrespondensen under sjuttonhundratalet utformades med tanke på att den kunde falla i händerna på en tredje man. Härvid förutsätter Arup också förekomsten av bland annat ett danskt postspionage. Med utgångspunkt från teorien om tredje mans betydelse för brevskrivning gör han en stilistisk granskning av de brev, vilka utgöra källmaterial för hans uppsats. Hans tolkningar äro dock fantasifulla och hårt pressade. Arups källkritiska reflexioner äro emellertid intressanta, i betraktande av att han ej hade något relevant källmaterial att åberopa för sina teorier.

Postspionaget arbetade systematiskt i hemliga kontor eller kabinetten under monarkens direkta överinseende. Antalet invigda voro få. Avsevärda ansträngningar gjordes för att icke röja dess verksamhet för obehöriga. Icke desto mindre kunde Scheffer i sitt brev till Tessin, vilket inledningsvis refererats, raljera med postverkens nyfikenhet. Var Scheffers uttalande en tillfällighet, eller visste dåtidens diplomater och politiker om att deras korrespondens var underkastad en hemlig granskning på postkontor runt om i Europa? För att besvara denna fråga är det nödvändigt att gå direkt till källmaterialet och i diplomaters och

---

¹⁶ Se ovan s. 295 not 6 och s. 298 not 15 (STIEGUNG, a. a., och PETTERSSON, a. a.).

¹⁷ ARUP, ERIK, Kritiske Studier i nyere dansk Historie: Bernstorff och Holstein (i Dansk Historisk Tidsskrift, Niende Række, 1918).

politikens efterlämnade privata arkiv söka spåra uttalanden, som kunna belysa detta spörsmål. Av praktiska skäl har denna genomgång av källmaterial begränsats till det svenska och i tiden till åren 1742–1746.

II

I juli 1743 avreste Carl Gustaf Tessin på en diplomatisk mission till Köpenhamn. Som ambassadör vid det danska hovet var hans uppgift att söka uppnå en avspänning mellan Sverige och Danmark efter det kritiska läge, som uppstått, då Adolf Fredrik med förbigående av den danske kronprinsen valts till svensk tronföljare. Tessin stannade i Köpenhamn till februari 1744. Under sin vistelse därstädes stod han i en livlig korrespondens med svenska diplomater, som vistades vid andra europeiska hov. De brev, han mottagit från dessa under sin köpenhamns-tid, har i stor utsträckning bevarats och återfinnas nu i Tessinska samlingen II i Riksarkivet. Flera uttalanden om det europeiska postspionaget påträffas i denna korrespondens diplomater emellan.

Det svenska sändebudet i Spanien, P. A. Fleming, sände den 12 (23) september 1743 ett brev till Tessin, i vilket han – i chiffer – ombad Tessin att skriva några tröstens ord om det rådande förhållandet mellan Sverige och Danmark. Fleming var desto oroligare för Sveriges välfärd som han fått i sina händer en kopia av ett brev från den franske ambassadören i Stockholm till Amelot i Paris; i detta brev utmålades Sveriges inre splittring i mörka färger. I klartext framhöll Fleming, att han ej kände brevet datum, eller hur det uppsnappats. Han översände dock ett utdrag av brevet i fråga till Tessin såsom ett bevis på hur osäkert det var att anförtro viktiga brev åt posten, även om de chifferats, vilket borde ha skett i detta fall.¹

¹ P. A. Fleming t. C. G. Tessin 12 (23) sept. 1743. Tessinska samlingen II. RA.

Den 21 september (2 oktober) 1743 skrev den svenske ministern i Berlin, Carl Rudenschöld, till Tessin angående den svensk-danska krisen. Rudenschöld kunde meddela Tessin, att den preussiska ministären svarat på ett memorial, som tidigare inlämnats av Rudenschöld, och som rörde den svensk-danska krisen. Rudenschöld kunde däremot ej bifoga Preussens svar i sitt brev, emedan det i så fall varit nödvändigt att chiffrera svaret. Om han åter sände svaret i chiffer, förklarade Rudenschöld i klartext, löpte han risken att förråda chiffret »en cas qu'on jugea à propos d'ouvrir ici ma dépêche».²

Tessin å sin sida ålade sig på grund av postspionaget stor försiktighet i sin korrespondens från Köpenhamn. I ett brev, som nu återfinnes i *Hollandica* i Riksarkivet, skrev han sålunda den 19 (30) november 1743 till J. F. Preis i Haag om sin negotiation. Tessin uttryckte sig med avsikt mycket dunkelt, då han icke vågade anförtro allt, han hade att säga »au hasard du chiffre». Han visste ej, skrev Tessin urskuldande, om Preis förstod någonting av hans potpurri. Postens ringa tillförlitlighet och hans ökade arbetsbörd på grund av sekreterarens sjukdom tvingade honom, fortsatte Tessin, till förkortade meningar, försiktighet och oklarhet, för vilket Preis kanske var honom föga tacksam.³

Preis svar på Tessins brev av den 19 (30) november 1743 är bevarat i Tessinska samlingen. Det är daterat den 3 (14) december 1743. Preis framhöll i detta, att han mycket väl förstod vad Tessin skrivit: vad som Tessin trodde vara oklart, var för Preis klart nog. Preis skulle bli förtvivlad, om Tessin satte något på spel i sina brev. Chiffret utgjorde idag endast ett hinder för den första nyfikenheten, särskilt som det byttes så sällan. Preis skrev i klartext.⁴

---

² C. Rudenschöld t. C. G. Tessin. 21 sept. (2 okt.) 1743. Tessinska samlingen II. RA.

³ C. G. Tessin t. J. F. Preis. 19 (30) november 1743. *Hollandica* vol. 736. RA.

⁴ J. F. Preis t. C. G. Tessin 3 (14) dec. 1743. Tessinska samlingen II. RA.

I sin egenskap av statssekreterare i utrikesärenden och som erkänd expert på ryska frågor brevväxlade E. M. von Nolcken med den delegation svenskar, som under ledning av riksrådet och ambassadören Herman Cedercreutz vistades i Ryssland 1744–1745. Delegationens uppgift var att avsluta ett vänskapsförbund mellan Ryssland och Sverige. Brev till von Nolcken och, i enstaka fall, von Nolckens egna brevkoncept påträffas i E. M. von Nolckens samling i Riksarkivet. Korrespondensen ger en ökad inblick i det av forskningen i mycket ringa omfattning beaktade ryska postspionaget.

Den 27 augusti 1744 skrev den svenske kommissionssekreteraren Mathias von Hermansson till von Nolcken, att ryssarna kände till allt vad som tilldrog sig i Sverige och Frankrikes åtgärder i anslutning härtill. Den ryske kanslern Bestoucheff hade nämligen i sin ägo både original och kopior av brev, skrivna av konungen av Frankrike, den franske statssekreteraren Amelot och – framför allt – den franske ambassadören i Sverige, Lanmary. Frankrikes inofficiella sändebud i Ryssland marquis de la Chetardie, som formellt vistades i landet som privatperson, hade vid sin sida en medarbetare, som, enligt vad Hermansson erfarit, nästan omgående efter Chetardies ankomst sålt det franska chiffret till den ryska ministären.⁵

Sommaren 1744 blev Chetardie utvisad ur Ryssland på grund av att han i brev fällt förklenande omdömen om kejsarinnan Elisabet. I ett brev till von Nolcken av den 4 oktober 1744 förklarade Hermansson omständigheterna kring utvisningen. Chetardie hade vid det ryska hovet arbetat på att främja Frankrikes intressen och därvid kommit i en bitter konflikt med den engelskvänlige ryske kanslern Bestoucheff. Chetardie hade emellertid begått en dumhet: i stället för att akkreditera sig hade han själv yrkat på att få vistas vid hovet som privatperson. Detta hade givit Bestoucheff friare händer att interceptera

⁵ M. von Hermansson t. E. M. von Nolcken 27 aug. 1744. E. M. von Nolckens samling. RA.

Chetardies rapporter; från första stund hade nämligen Bestoucheff samlat på både original och avskrifter av dessa. Hur goda avsikter Chetardie än haft, var det lätt att förstå, att något som rörde kejsarinnan personligen, kunde ha kommit med i rapporterna. Hermansson framhöll, att det var dessa uttalanden, som mer än något annat bidragit till beslutet om Chetardies utvisning.⁶

Ungefär ett halvår efter det att Hermansson i brev till von Nolcken berört det ryska postspionaget i samband med Chetardies utvisning, tog han ånyo upp frågan om dess verksamhet. Det skedde i ett brev till von Nolcken av den 26 april 1745. Hermansson omtalade, att den ryske storfursten varnat ambassadören Cedercreutz att alltför mycket lita på postsäkerheten; i Ryssland, hade storfursten framhållit, förstod man väl konsten att bryta upp brev.⁷

De brev, i vilka Hermansson berörde det ryska postspionaget, voro chiffererade. När Hermanssons chef ambassadör Cedercreutz kom in på detta ämne i ett brev till von Nolcken den 3 maj 1745, använde han klartext. Cedercreutz omtalade i sitt brev först Bestoucheffs negativa och kritiska inställning till de pågående svensk-ryska underhandlingarna: på den senaste tiden hade kanslern blivit bitter och som en omvänd hand. Cedercreutz fortsatte: »Jag skrev detta icke i chiffer, ty vill han låta uppbryta mitt brev, kan han förut få veta mina sentiments . . .» Cedercreutz hade ändå för avsikt att inom en nära framtid delge kanslern sin åsikt.⁸

Sedan Cedercreutz avslutat sina förhandlingar i Ryssland och rest hem på sommaren 1745, underhöll von Nolcken en korrespondens med Nils Barck, som var Sveriges ordinarie sän-

⁶ M. von Hermansson t. E. M. von Nolcken 4 okt. 1744. E. M. von Nolckens samling. RA.

⁷ M. von Hermansson t. E. M. von Nolcken 26 april 1745. E.M. von Nolckens samling. RA.

⁸ H. Cedercreutz t. E. M. von Nolcken 3 maj 1745. E. M. von Nolckens samling. RA.

debud vid det ryska hovet. Ehuru Barck icke direkt talar om ett ryskt postspionage i sina brev under åren 1745–1746, berättar han dock vid flera tillfällen i dem om sina försiktighetsåtgärder, då han avsånde brev och depescher.⁹

En av hattpartiets »coming men» under 1740-talet var kanslipresidenten Carl Gyllenborgs brorson Henning. I stor utsträckning användes Henning Gyllenborg i olika diplomatiska uppdrag utomlands. Hans privata korrespondens under utlandsvistelserna under 1740-talet är åtminstone delvis bevarad och förvaras nu på Uppsala Universitetsbibliotek. För den föreliggande forskningsuppgiften äro särskilt ett par brev från Carl Fredrik Scheffer till Henning Gyllenborg av intresse.

Kring årsskiftet 1743–1744 befann sig Henning Gyllenborg på resa i Tyskland. I ett brev till honom, daterat den 6 december 1743, gjorde Carl Fredrik Scheffer i klartext ett uttalande, som närmast kan betraktas som en kortfattad handledning i brevskrivning för en försiktig diplomat. Efter att inledningsvis ha tackat Henning Gyllenborg för brev skrev Scheffer:

»Votre amitié m'est chère et je veux me la conserver. C'est le seul fruit que je prétends tirer de ma correspondance avec vous; celui de vous tenir bien informé de l'état de nos affaires en est un, auquel je n'ose [pas] aspirer, parce que je connais le hasard des lettres, et que je ne veux pas commettre mon salut au hasard. Vous jugez bien qu'il me serait aussi aisé qu'à un autre de vous parler de ce qu'on dit, de ce qu'on soupçonne, de ce qu'on souhaite dans le public. Mais je m'imagine que vous savez cela de reste sans moi, et que pour vous entretenir d'une façon digne de vous et de moi, il faudrait vous découvrir ce que je vois par la position qui me met à portée de voir mieux que le public, de ce que je pense en conséquence, de ce que je soupçonne et de ce que je souhaite moi-même. Or, c'est précisément cela que la nature des choses me défend de confier à une autre qu'à vous, et une lettre n'est pas toujours pour

⁹ T.ex. N. Barck t. E. M. von Nolcken 7 mars, 25 juli och 21 nov. 1746. E. M. von Nolckens samling. RA.

vous, du moins souvent aussi pour d'autres. En attendant, ce que je puis vous dire sans risque c'est ...»¹⁰

Det andra brevet från C. F. Scheffer till Henning Gyllenborg är skrivet ungefär ett och ett halvt år senare. Den 12 (23) april 1745 skrev Scheffer till Henning Gyllenborg, som just var hemkommen från en resa till Ryssland, och bad om nyheter. Scheffer framhöll, att han ej skrivit förut, emedan han ej velat riskera att med posten förmedla det som han skulle ha velat skriva. När nu Henning Gyllenborg befann sig i Stockholm, och hans brev ej längre skulle komma att passera genom moskoviternas händer, kände sig Scheffer något säkrare och ville återupptaga korrespondensen. Scheffer skrev i klartext.¹¹

Det här refererade källmaterialet ger vid handen, att samtidens svenska diplomater icke gjorde sig några illusioner beträffande brevhemligheten. De exempel, som givits på uttalanden om det europeiska postspionaget, ha emellertid hämtats från diplomaternas inbördes korrespondens, från källmaterial av privat karaktär. Frågan blir: i vilken utsträckning avspeglas det europeiska postspionagets verksamhet i det källmaterial av mera officiell karaktär, som rådets och kansliets protokoll i utrikes ärenden utgöra?

III

På hösten 1743 återsände Louis XV sin förutvarande ambassadör vid det ryska hovet marquis de la Chetardie till Ryssland. Avsikten var, att Chetardie skulle främja Frankrikes intressen genom det personliga inflytande, han tidigare visat sig ha över kejsarinnan Elisabet. En av hans uppgifter var sålunda att förmå kejsarinnan att avlägsna sin franskfientlige kansler Bestoucheff från dennes befattning. Chetardie, som formellt vistades vid ryska hovet som privatperson, misslyckades i sina avsikter.

¹⁰ C. F. Scheffer t. H. Gyllenborg, 6 dec. 1743. Posse 36. UUB.

¹¹ C. F. Scheffer t. H. Gyllenborg 12 (23) april 1745. Posse 36. UUB.

I juni 1744 befalldes han i kejsarinnans namn att lämna Ryssland, sedan Bestoucheff för kejsarinnan framlagt brev, i vilka Chetardie uttalade sig i förklenande ordalag om henne.¹ Ovan har redan relaterats kommentarer, som de svenska sändebuden i Ryssland lämnat beträffande Chetardies utvisning.

Forskningen, som hittills icke känt till att ett ryskt postspionage fungerade vid denna tid, har avstått från att förklara orsakerna kring avslöjandet av Chetardie.² Som tidigare visats i denna framställning voro dessa dock ingalunda obekanta för samtidens svenska diplomater.³ Ej heller var den svenska utrikesledningen okunnig härom. På sommaren 1744 ingingo från såväl de svenska diplomaterna i Ryssland som från de svenska diplomaterna i andra länder rapporter om Chetardies utvisning och orsakerna därtill; rapporterna från Ryssland upplästes i rådet, de övriga i kansliet.⁴ Ett exempel skall här givas på hur en diskussion utspann sig i rådet på grundval av erhållna upplysningar om brev, som interceperats av det ryska postspionaget i samband med affären Chetardie.

Vid rådets sammanträde den 20 september 1744, då bland andra både konung Fredrik I och tronföljaren Adolf Fredrik voro närvarande, överlämnade kanslipresidenten Carl Gyllenborg till uppläsning ett brev, som han erhållit från Sveriges ambassdör i Ryssland, Herman Cedercreutz. I sitt brev omtalade Cedercreutz i största förtroende för kanslipresidenten, att Bestoucheff visat honom ett brev till Chetardie från du Theil,

¹ Beträffande Chetardies ryska uppdrag 1743-1744 se C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshövdlingen 1772, 2 uppl., Stockholm 1893-1901, Del III, sid. 256 f, OLOF JÄGERSKIÖLD, Den svenska utrikespolitikens historia 1721-1792. Stockholm 1957. (Den svenska utrikespolitikens historia II: 2), sid. 164 ff, samt i Jägelskiöld anförd litteratur.

² T.ex. JÄGERSKIÖLD, som framhåller, att Bestoucheff »genom en skickligt förberedd kupp lyckades utmanövrera sin hänsynslösaste fiende Chetardie» (a. a., s. 166).

³ Se ovan s. 302 f.

⁴ Rådsprot. i utr. ärenden 9 och 24 juli 1744; kanslikoll. prot. i utr. ärenden 13, 17, 24 och 31 juli 1744. RA.

som var premier commis i franska utrikesdepartementet. Du Theil instruerade i detta Chetardie att söka förhindra att Ryssland utbetalade de subsidier till Sverige, som tidigare utlovats och vars utbetalande var en av målsättningarna för Cedercreutz ambassad.

Sedan Cedercreutz rapport om du Theils interceperade brev blivit uppläst, yttrade sig Tessin. Det var icke ovanligt, framhöll denne, att dylika brev fingerades. Så hade nyligen skett med en separat artikel till den s.k. Frankfurterunionen. Tessin lämnade dock därhän, om du Theils brev till Chetardie var autentisk eller ej: det stod dock fast, att Sveriges och Frankrikes intressen utgjorde en grundval för ett vänskapligt förhållande mellan de bägge länderna. Efter Tessins yttrande följde en principdiskussion om Sveriges utrikespolitiska kurs, i vilken flertalet av de närvarande riksråden samt konungen deltog.⁵

I juni 1744 slöt Fredrik II av Preussen ett förbund med Frankrike. Kort därpå sände han fältmarskalk Samuel Schmettau till Louis XV för att verka som förbindelseofficer mellan de franska och preussiska styrkorna under deras kamp mot den gemensamme fienden Österrike.⁶ Från sommaren 1744 lämnade Schmettau kontinuerligt Fredrik II rapporter om läget, men hans sätt att skriva väckte snart oro i den preussiska utrikesledningen: Schmettau chiffrerade sina rapporter notoriskt dåligt, underlät ibland att utnyttja chiffret och gav i klartext politiskt farliga redogörelser. När österrikiska agenter på hösten 1744 lyckades beslagta en postväska med hans depescher till Fredrik II, väckte detta därför stor bestörtning i Preussen. När så österrikarna propagandistiskt utnyttjade innehållet i dem, fann sig Fredrik II föranlåten att återkalla Schmettau.⁷

⁵ Rådsprot. i utr. ärend. 20 sept. 1744. RA.

⁶ Fredrik II t. Ludvig XV 29 juli 1744. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen 3, Berlin 1879, s. 226.

⁷ A. V. Eichel t. O. C. Podewils 11 nov. 1744, Fredrik II t. S. Schmettau 14 och 22 nov. 1744, Fredrik II t. Ludvig XV 23 nov. 1744, Fredrik II t. J. Cham-

Affären Schmettau fick återverkningar i Sverige. I de depescher, som uppsnappats, hade Schmettau nämligen under hänvisning till den svenske ministern i Paris, C. F. Scheffer, utpekats Herman Cedercreutz och Nils Barck, svensk ambassadör och svensk minister i Ryssland, som engelskvänliga och olämpliga för sina poster.⁸

Schmettaus interceperade rapporter diskuterades första gången i rådet den 19 november 1744. Vid detta sammanträde upplästes Cedercreutz rapporter till Kungl. Majt. av den 18, 25 och 27 oktober. Cedercreutz meddelade, att den österrikiske ministern i Ryssland, Philip Rosenberg, till honom överlämnat en kopia av Schmettaus depesch. I denna utmålades Cedercreutz och Barck som engelskvänliga, och det framhölls, att de borde hemkallas och Tessin ditsändas i deras ställe. Enligt protokollet yttrade sig efter uppläsningen Tessin i ett längre anförande. Han ansåg, att detta förfarande visade, hur Sveriges fiender med alla medel sökte utså split mellan Sverige och Ryssland. Det var nödvändigt att få reda på i hur hög grad den ryska ministären satte tro till upplysningar i Schmettaus rapport; Cedercreutz borde få order att utröna detta. Visade det sig, att ryska ministären trodde på Schmettaus skrivelse, var Tessin beredd att avgå från sina ämbeten. Han hade dock svårt att tro, att Schmettaus rapport var autentisk, emedan ett sådant innehåll knappast skrevs utan att chiffreras. – Rådet beslöt att skriva till Cedercreutz, såsom Tessin föreslagit.⁹

brier 23 nov. och 30 dec. 1744, Fredrik II t. L. H. Seckendorff 9 dec. 1744. Pol. Corr. 3 s. 316 ff. Rådsprot. i utr. ärend. bl.a. 19 nov. 1744. RA. H. Cedercreutz t. E. M. von Nolcken 7 juni 1745. E. M. von Nolckens samling. RA. – Den 23 nov. 1744 skrev Fredrik II till sin minister i Paris, Chambrier: »Schmettau s'est comporté comme un fol et il m'a écrit comme un insensé». (Pol. Corr. 3 s. 324.)

⁸ Fredrik II t. J. Chambrier 23 nov. 1744. Pol. Corr. 3 s. 323. H. Cedercreutz t. E. M. von Nolcken 18 jan. 1745. E. M. von Nolckens samling. RA. C. F. Scheffer t. E. M. von Nolcken 17 (28) dec. 1744. E. M. von Nolckens samling. RA. Rådsprot. i utr. ärenden. bl.a. 19 nov. 1744. RA.

⁹ Rådsprot. i utr. ärend. 19 nov. 1744. RA.

Under de följande månaderna kom affären Schmettau upprepade gånger på tal i såväl råd som kansli. Diskussionen kom därvid huvudsakligen att kretsa kring frågan om Schmettaus rapport var falsk eller äkta.¹⁰ För Sveriges vidkommande bragtes affären Schmettau ur världen på våren 1745, sedan Tessin lugnats genom brev från Cedercreutz, och en cirkulärskrivelse utgått från Kungl. Majt. till svenska diplomater utomlands. I denna cirkulärskrivelse betygades konungens välbehag över Cedercreutz och Barcks uppförande.¹¹

Den 15 april 1745 sammanträdde rådet för att diskutera Herman Cedercreutz rapporter till kanslipresidenten av den 22, 25 och 29 mars. I dessa meddelade Cedercreutz, att den ryska ministären anfört besvär över E. Carlson, som var svensk minister i Turkiet. Carlson skulle enligt den ryska ministären ha fört en mot Ryssland riktad politik. Det framstod som en nödvändighet för rådet att avlägsna Rysslands alla misstankar mot Sverige. Ärendet remitterades till kanslikollegium för dess yttrande.¹²

Kanslikollegium avgav den 16 april sitt betänkande över Rysslands besvär över Carlson. I hög grad betonade kanslikollegium det faktum, att den ryska ministären stödde sina uppgifter på upplysningar i brev, som det österrikiska hovet låtit uppbryta. Dessa upplysningar hade sedan vidarebefordrats till Ryssland. Kanslikollegium ställde sålunda frågan, om någon tilltro kunde sättas till av en tredje makt interceperade brev. Det vore beklagligt, om sådana inverkade på den svensk-ryska vänskapen. Kungl. Majt. förvånades över »det olagliga steg,

¹⁰ Rådsprot. i utr. ärend. 17 jan., 28 mars och 18 april 1745. Kanslikoll. prot. i utr. ärend. 30 jan. och 13 febr. 1745. H. Cedercreutz t. E. M. von Nolcken 18 jan. 1745. E. M. von Nolckens samling. RA.

¹¹ Rådsprot. i utr. ärend. 28 mars och 18 april 1745. RA. (Cedercreutz' brev till Tessin är bilagt rådsprotokollet av den 18 april 1745.) E. M. von Nolcken t. H. Cedercreutz 5 april 1745. Brevkoncept. E. M. von Nolckens samling. RA.

¹² Rådsprot. i utr. ärend. 15 april 1745. RA.

som Wienska hovet brukat, i det att bemälte hov låtit uppbyta ett från en neutral makts minister skrivet brev till sitt hovs ministär». Cedercreutz skulle vid tillfälle föreställa detta för Österrikes minister i Ryssland. I samband härmed framhöll kanslikollegium, »att som kollegium härav kan förstå, att den chiffer, vilken herr Carlson brukar, lär vara i flera händer, så är kollegium i begrepp att låta avsända en ny chiffer för honom».¹³

Den 18 april meddelade Tessin i rådet, att kanslikollegium ingivit betänkande över vad Cedercreutz rapporterat om Rysslands misstankar mot Carlson. Betänkandet upplästes. När så skett, omtalade Tessin, att kanslikollegium jämväl diskuterat de medel, som borde tillgripas för att avlägsna misstankarna mot Sverige i Ryssland. Enligt protokollet gjorde Tessin det tillägget, »att även i anledning därav ordres till sekreteraren Rök uti Wien kunde avgå, emedan man av herr riksrådets och ambassadörens brev kunde döma, att de i Wien ej allenast franska ministern Castellanes, utan ock Carlsons brev till kanslipresidenten Gyllenborg uppbrutit, emedan de däri befintel. orden, ehuru de äro satta i chiffer, uti herr riksrådets och ambassadörens brev fanns anförda». Efter Tessins inledande yttrande kom rådets diskussion vid detta sammanträde att huvudsakligen beröra det sätt, på vilket Carlson lämpligen borde rappelleras.¹⁴

Rådsdiskussionen om Carlsons hemkallande återupptogs den 20 april. Samtliga närvarande riksråd togo enligt rådsprotokollet del i denna och yttrade sig i princip samstämmigt: order skulle omgående meddelas Carlson att återvända till Sverige. Lagerberg höll före, att instruktionen till Carlson borde sändas i duplett eller tripplett; instruktionerna skulle vidare vara så avfattade »att de utan nackdel för riket av andra kunna läsas, i fall de på vägen skulle uppbytas». Sedan beslut fattats om Carlsons rappellerande, framhöll Åkerhielm det önskvärda i

¹³ Kanslikoll. prot. i utr. ärend. 16 april 1745. RA.

¹⁴ Rådsprot. i utr. ärend. 18 april 1745. RA.

att Sverige fick del av de dokument, vilka ryssarna åberopade som bevis mot Carlson.¹⁵ – Ärendet om Carlsons hemkallande och ryssarnas missnöje mot honom återkom under våren och sommaren 1745 vid flera tillfällen på rådets och kanslikollegii dagordningar. Någon ändring i beslutet om hans hemkallande skedde dock ej.¹⁶

Affärerna Chetardie, Schmettau och Carlson äro exempel på hur diplomatiska komplikationer uppstått på grund av att en politiskt komprometterande korrespondens kommit i dagen. Rådets och kanslikollegii protokoll giva vid handen, hur rådet och kanslikollegium under en serie av sammanträden sökt komma till rätta med de problem, som därvid uppstått för Sveriges vidkommande. Därjämte finnas, i synnerhet i kanslikollegii protokoll, ytterligare upplysningar om olika slag av hemlig, uppsnappad eller oförsiktig korrespondens. Dessa upplysningar lämnades i samband med uppläsning av rapporter från de svenska diplomaterna i utlandet och grundade sig på vad som meddelades i dessa.¹⁷ Åtminstone vid ett tillfälle manade också – enligt rådsprotokollet – rådets ledamöter till större försiktighet vid utskrivandet av diplomatrappporter.

Vid rådssammanträdet den 21 november 1744 upplästes Cedercreutz rapport till kanslipresidenten av den 18 oktober. Protokollet anmärker, att depeschen var chiffrerad. Cedercreutz omtalade i den, att några personer lovat honom stöd och hjälp till att Sverige skulle återfå Nyslott, som förlorats 1743. Efter uppläsandet tog Tessin till orda. Visserligen hade Cedercreutz chiffrerat sin rapport, men det var ändå äventyrligt att nämna sådana personer vid namn, såsom Cedercreutz gjort. Det var därför nödvändigt att varna Cedercreutz för namns

¹⁵ Rådsprot. i utr. ärend. 20 april 1745. RA.

¹⁶ Rådsprot. i utr. ärend. 22 och 30 april 1745. Kanslikoll. prot. i utr. ärend. 9 och 21 maj samt 7 och 26 aug. 1745. RA.

¹⁷ Kanslikoll. prot. i utr. ärend. bl.a. 1 okt. 1744, 1 och 11 april 1745, 10, 16 och 21 okt. 1746.

nämmande. Han skulle i stället skriva »vissa personer». Von Nolcken instämde i Tessins yttrande.¹⁸

I detta avsnitt har redogjorts för hur rådet och kanslikollegium tagit ställning till politiskt komprometterande korrespondens, som av olika orsaker kommit i dagen. Rådets och kanslikollegii ställningstaganden måste emellertid ses mot bakgrunden av vad som i denna framställning tidigare meddelats om de svenska diplomaternas vetskap om ett utbrett postspionage. Flera av rådets medlemmar, bland dem exempelvis Tessin, hade själva varit i diplomatisk tjänst. Också kanslikollegii medlemmar rekryterades stundom från den diplomatiska kåren. Det vore ett misstag att tro, att rådets och kanslikollegii ledamöter icke voro fullt på det klara med varför innehållet i privatbrev och sändebudsrapporter understundom var väl bekant för andra än avsändaren eller adressaten.

Sammanfattningsvis kan sägas, att kännedomen om postspionagets arbete och brevhemlighetens bräcklighet åstadkom, att den svenska utrikesledningen insåg det nödvändiga i att stundom å ena sidan tona ned sina instruktioner till diplomaterna utomlands, å den andra uppmana dessa till försiktighet i sina yttranden, då de skrevo hem. Diplomater och politiker i sin tur vidtogo åtgärder i sin korrespondens i syfte att förvända synen på obehöriga läsare.

IV

Det har redan tidigare i denna undersökning talats om den resa, Henning Gyllenborg på hösten 1744 gjorde till Ryssland.¹ Han vistades där vintern 1744–1745, samtidigt som Herman Cedercreutz höll på att förhandla om ett svenskt-ryskt förbund. I volymen »Brev till Carl Gyllenborg» i Uppsala Universitetsbibliotek återfinnes en serie brev, som Henning Gyllenborg

¹⁸ Rådsprot. i utr. ärend. 21 nov. 1744. RA.

¹ Se ovan s. 305.

under sin vistelse i Ryssland skrev till sin farbroder. Dessa äro av två slag, dels brev skrivna med en klar och tydlig hand på franska språket och i klartext, dels brev i chiffer med svenska språket som grund.

Det i tiden första av Henning Gyllenborgs brev till Carl Gyllenborg på franska språket är daterat den 25 oktober 1744. I detta redogjorde Henning Gyllenborg för sin resa till Moskva. Anländ till staden hade han överallt blivit väl mottagen. Henning Gyllenborg ville ingenting hellre än följa de anvisningar, han erhållit, att icke blanda sig i några affärer i den ryska huvudstaden. Det enda resultat han räknade med att uppnå med sin vistelse, var att lära känna aktningvärda personer av båda könen. Beträffande Sveriges olika sändebud vid det ryska hovet framhöll Henning Gyllenborg, att de icke kunde säga, att han stört dem i deras förehavanden; sändebuden i sin tur lämnade honom i fred, och han önskade icke heller något annat. Skulle däremot de svenska sändebuden vid något tillfälle fråga honom till råds, skulle hans rena samvete ge honom mod att säga dem sanningen. Henning Gyllenborg underströk vidare, att vad som än kunde insinueras i Sverige om att han ej blivit väl mottagen på sina håll, så var detta oriktigt.²

I ett annat av Henning Gyllenborgs brev på franska, där han ej utsatt datum, inledde han med att framhålla, att han ej fick kännedom om några intressanta nyheter. Han övergick därefter till att beskriva en fest, som hållits till kejsarinnan Elisabeths ära och höjde i denna beskrivning den ryska kejsarinnan till skyarna: »... on ne peut rien voir de plus beau . . . je suis persuadé qu'il ne se passe rien dans sa présence, qu'Elle n'observe pas et la façon à distinctions aux grâces qu'Elle fait est tout à fait admirable».

Sedan Henning Gyllenborg i sitt brev beskrivit den ryska kejsarinnan, gjorde han en utläggning rörande det uppförande som en svensk minister i Ryssland borde iakttaga. Omedelbart

² H. Gyllenborg t. C. Gyllenborg 25 okt. 1744. F 213. UUB.

efter detta följde i brevet en förmedlad begäran från den ryske stormästaren Munnich. In extenso skrev Henning Gyllenborg:

»Elle [la conduite] n'est pas difficile pour un honnête homme qui est fermement persuadé que c'est l'intérêt commun d'unir les deux nations aussi étroitement, qu'il se pourra faire dans la situation présente. Un ministre n'a qu'à agir avec toute la franchise, qui doit être entre deux vrais amis, c'est le moyen de plaire à Sa Maj: Imp:, et comme Elle ne manque jamais sa parole, Elle exige aussi la pareille: tout homme qui veut user des finesses, gâtera les affaires du Maître et se perdra soi-même. Ce sera aussi le sort d'un ministre qui vient ici pour semer la zifanie entre ceux qui composent le Ministère ou quelques autres de la nation. Il suffit de mettre la nature des affaires dans leur vrai jour et puis attendre la résolution de Sa Maj: Imp:.. C'est à Elle seule de juger si les conseils que les ministres Lui donnent sont conformes à ses intérêts ou non. Et avec la clairvoyance qu'Elle a, je ne crains pas quel donneur d'avis qu'il fusse.

Le Grand Maître Baron Munnich m'a prié de recommander son fils qui est avec Monsieur Lubras auprès de Votre Excellence; si le fils a autant de mérite que le père, ma faible intercession sera superflu.»³

De anförda exemplen på innehållet i Henning Gyllenborgs brev till Carl Gyllenborg på franska och i klartext få räkna. Den bild, dessa brev giva av hans verksamhet vid det ryska hovet, är klar. En genomgång av Henning Gyllenborgs brev till Carl Gyllenborg i chiffer med svenska språket som grund, förändrar radikalt denna bild.

De svenska och chiffererade breven äro samtliga odaterade. I ett brev, som förmodligen är det tidigaste av dessa, omtalade Henning Gyllenborg, att han hittills ej använt sitt medhavda chiffer, då han ej ville bruka det i onödan. Dessutom ansåg han sig ha orsak till försiktighet, då han funnit, att Bestoucheff uppmärksammade hans uppförande. Henning Gyllenborg redogjorde därefter detaljerat för ett samtal, han haft med den ungerske ministern vid det ryska hovet, och övergick sedan till

³ H. Gyllenborg t. C. Gyllenborg odat. (1744-1745). F 213. UUB.

att lämna upplysningar om olika framstående personer: »Uti utrikes saker står det fast, att Bestoucheff kan göra, vad han vill . . . Worantzoff kan med tiden bliva god men ej ännu på ett år. Det vore rådligt, att Lestocq flatteras. Ett brev från Hans Kungliga Höghet gjorde intet ont.» Avslutningsvis nämnde Henning Gyllenborg, att han sände detta brev under den preussiske ministern Mardefeldts kuvert; han tordes som privatperson icke bruka chiffer i Ryssland. Henning Gyllenborg skulle stanna kvar i Ryssland så länge som hans rätta vänner ansågo, att det behövdes; trots att han hade chiffer kunde han ej nämna deras namn. – I en apostill tillade Henning Gyllenborg, att de svenska sändebuden i Ryssland, Cedercreutz och Barck, omsider visat honom sina instruktioner och brev samt tagit råd av honom.⁴

I ett annat brev på svenska och i chiffer till Carl Gyllenborg redogjorde Henning Gyllenborg utförligt för det politiska intrigspelet vid det ryska hovet. Grevinnan Romanzoff var sålunda missnöjd över att den svenske tronföljaren ej skrivit till hennes man. Vänskapen mellan Bestoucheff och Voranzoff torde icke äga bestånd mer än ett halvt år. Beträffande ett svenskt-ryskt förbund tillrådde Henning Gyllenborg på grundval av erhållna upplysningar, »att Ryssland nu menageras utan att med detsamma ingå uti några mått som i anseende till sammansättning med andra makter kunde binda oss händerna utan fast hellre uppskjuta sådana mål tills vidare negocierande, då konjunkturen torde bliva blidare». Ett svenskt förbund med Preussen syntes honom icke omöjligt. Vidare arbetade Bestoucheff i all hemlighet på att prins August av Holstein skulle komma till Ryssland. Prins August var Bestoucheffs gode vän, och Bestoucheffs avsikt var att söka så split inom det holsteinska partiet. Henning Gyllenborgs ryska vänner påstodo, att han borde bli Adolf Fredriks av Sverige Geheime Legationsråd vid ryska hovet, emedan han var den mest lämpade »att kväva det

⁴ H. Gyllenborg t. C. Gyllenborg odat. (1744–1745). F 213. UUB.

ogräs, som här beständigt utsås berörande tänkesättet i Sverige». Henning Gyllenborg fortsatte:

»Den Baron Munnich, jag i mitt brev nämnt om, är en stor vän av Bestoucheff och en man av litet vett; jag tror ock, att dess son är spion på Lubras, för vilken han bör akta sig. ... Det är mig sagt av trovärdig hand, att Barck aldrig haft den lyckan att prevenera kejsarinnan, och skall hon aldrig tala ett ord med honom ... Allt vad jag skrivit om små presenter och visst folks vinnande är med den condition, att det skulle lämnas mig fria händer att efter omständigheterna disponera dem; ty här är allting så momentané, att sådana steg kunde vara även så skadliga som nyttiga, om de ej rätt menagerades. Skulle den commission givas någon annan, kunde effekten bliva contraire emot önskan och rätt. Sådana fall instruera är omöjligt; utom dess att ingen lärer så uppriktigt berätta alla sin demarcher som jag.»

Vidare berättade Henning Gyllenborg i sitt brev till farbrodern, att han nu var sysselsatt med att försona prinsessan av Zerbst och grevinnan Romanzoff. Av hans yttrande framgår, att han ansåg detta förenligt med Sveriges intressen. Dylika familjära omständigheter fingo Sveriges ministrar enligt Henning Gyllenborg aldrig reda på; åtminstone voro de ur stånd att råda bot därpå. Detta berodde på att de svenska ministrarna icke hade det umgänge eller åtnjöto det förtroende, som krävdes i dylika situationer. Avslutningsvis skrev Henning Gyllenborg, att han, så länge han icke var befullmäktigad minister, var »intet i stånd att agera annorlunda än bakom tapeten».⁵

De brev på franska språket, vilka Henning Gyllenborg sände till sin farbroder Carl, giva en klar bild av hans person, verksamhet och attityder i Ryssland. Det är en renhjärtad, svensk adelsman som framträder i dessa brev. De brev, som skrivits på svenska språket och i chiffer, teckna en annan bild av Henning Gyllenborg i Ryssland. I dessa framträder en politisk agent.

⁵ H. Gyllenborg t. C. Gyllenborg odat. (1744-1745). F 213. UUB.

Den bild, de franska breven giva av Henning Gyllenborgs verksamhet i Ryssland, är osann. Innehållet i dessa måste ses mot bakgrunden av vad som i denna framställning skrivits om ett ryskt postspionage och de svenska diplomaternas kännedom därom. De svenska diplomater, som samtidigt med Henning Gyllenborg vistades vid det ryska hovet, visste mycket väl om att ett sådant förekom.⁶ Affären Chetardie, där det ryska postspionaget spelade en avgörande roll, var dessutom nyss utspelad.⁷ Henning Gyllenborg själv var icke ovetande om postspionaget och affären Chetardie. Hans brev på franska till sin farbroder tillkommo som en följd härav i det bestämda syftet att föra det ryska postspionaget bakom ljuset och dölja hans verkliga avsikter. De äro ett utmärkt exempel på åtgärder, som en diplomat eller politiskt engagerad privatperson kunde vidtaga i detta syfte. Den slump, att också de svenska breven bevarats till eftervärlden, möjliggör en klar inblick i arten av Henning Gyllenborgs egentliga verksamhet.

V

Ehuru den föregående framställningen huvudsakligen berört ett begränsat tidsavsnitt samt grundat sig på svenskt källmaterial, ger den dock aspekter av mer principiell betydelse och bärkraft. Vad de svenska diplomaterna och politikerna visste om ett utbrett postspionage, var icke heller obekant för diplomater och politiker i andra europeiska länder. Den diplomatiska kåren utgjorde vid denna tid ett internationellt koteri. De ovan relaterade affärerna Chetardie, Schmettau och Carlson gävo eko över hela Europa och hade internationella återverkningar. De diskuterades – såsom svenska diplomatrapporter utvisa – vid de europeiska hoven. För den svenska utrikesledningen anmäldes fall av uppsnappad och farlig korrespondens, som ägt

⁶ Ovan sid. 302 f.

⁷ Ovan sid. 305 ff.

rum på olika håll i Europa. Den slutsatsen kan utan vidare dragas, att vetskapen om förekomsten av ett verksamt postspionage var vitt spridd bland diplomater och politiker i hela Europa. Däremot är det ovisst, i vad mån dessa kände till själva arbetsformerna för postspionaget, de hemliga kabinetten och byråerna samt orterna, där det bedrevs.

Kännedomen om att brevhemligheten var illusorisk, influerade de diplomatiska och politiska arbetsformerna. Instruktioner, depescher och privatbrev avfattades med tanke härpå. En rad skyddsåtgärder vidtogos för att innehållet icke skulle bli bekant för postens spioner eller för att föra dessa på avvägar. Ett chiffer, som ofta byttes, framstod som den viktigaste skyddsåtgärden. Men chiffret ansågs stundom otillräckligt: icke ens i chiffer borde politiskt utsatta personer namngivas. Vidare uttunnades innehållet och gjordes i förekommande fall mindre brännbart. Andra åtgärder till skydd för brevhemligheten låg i själva skrivsättet. Åtgärder av detta senare slag hade dessutom den fördelen, att de skyddade korrespondenterna, för den händelse breven *efter* ankomsten till adressaten skulle komma i obehöriga händer. Slutligen komponerades ostensibla brev med ett vilseledande innehåll och sändes med posten, medan brev med korrekta upplysningar skickades på omvägar.

För den historiska forskningen får postspionaget och den kunskap, diplomater och politiker därom hade, viktiga källkritiska konsekvenser. Graden av utförlighet och tillförlitlighet i instruktioner, depescher och privatbrev måste bedömas mot bakgrunden av postspionagets verksamhet.

Göran Behre

SUMMARY

The object of this study is to shed light on the question of the existence of post espionage in 18th century Europe and its bearing upon the diplomatic and political activities of that time.

It has been possible to ascertain that post espionage was practised

not only by the great powers but by the smaller nations as well. It was carried out by secret offices and bureaus, mostly under the direct supervision of the monarch. It was hedged round with the utmost secrecy.

Did diplomats and statesmen know that the sanctity of private correspondence was illusory? The answer is yes. In the present study a number of striking examples have been produced from the private archives of Swedish diplomats which show how diplomats in their correspondence relate instances of post espionage, warn others against it and, occasionally, even make chaffing references to it. Other examples again show how the letter-writer tries to hoodwink illegitimate readers by using various kinds of ingenious devices.

It is further evident from minutes recorded from the Swedish Senate and Chancellery that instructions issued to diplomats in foreign countries were toned down lest unauthorized readers should benefit from them, that diplomats were cautioned to be wary of the prying eyes of such readers, that, lastly, the Senate and the Chancellery on more than one occasion found themselves called upon to discuss obvious cases of post espionage and decide on measures against them.

On the basis of this inquiry it is possible to draw important conclusions from the point of view of criticism of sources: the degree of exhaustiveness and reliability of instructions, dispatches and private correspondence should be judged against the background of the activities of post espionage.